

Biologiki uruşmy?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 23 января, 2025

Biologiki uruşmy? BIOLOGIKI URUŞMY?

Myş-myşlary-ha eşdensiňiz.

Koronawirusyň biologiki ýaragdygy hakyndaky gep-gürrüňler barada aýdýaryn. Käbirleriniň pikirine görä bolsa ABŞ Hytaýa garşysyna, başga birileriň pikirine görä bolsa ABŞ Hytaýa garşy bu wirusy döretdi we ýaýratdy. Elbetde, bu «gepgybatlar» epidemiýanyň biologik ýaragdygy barada Hytaýyň Daşary işler ministriniň wekili bilen Hindistanyň parlamentiniň wekili sosial medýadaky şahsy hasaplarynda ilkinji bolup tweet atansoňlar hasam möwjedi.

Koronawirus biologiki ýaragmy ýa-da dälmi, ony diňe taryh, ýagny, wagt görkezەر. Biz häzir biologiki uruş tilsimi taryhda nähili ulanylypdyr, şoňa seredip geçeliň. Çünki şeýle ýarag serişdeleriniň bardygyny ýalan zat däl, hakykat. Adamzat uruşmaga başlan wagtyndan başlap, biologiki ýaraglar biziň gapdalymyzdan aýrylman gelipdir we gitdigiçe ýaýrap barýarlar.

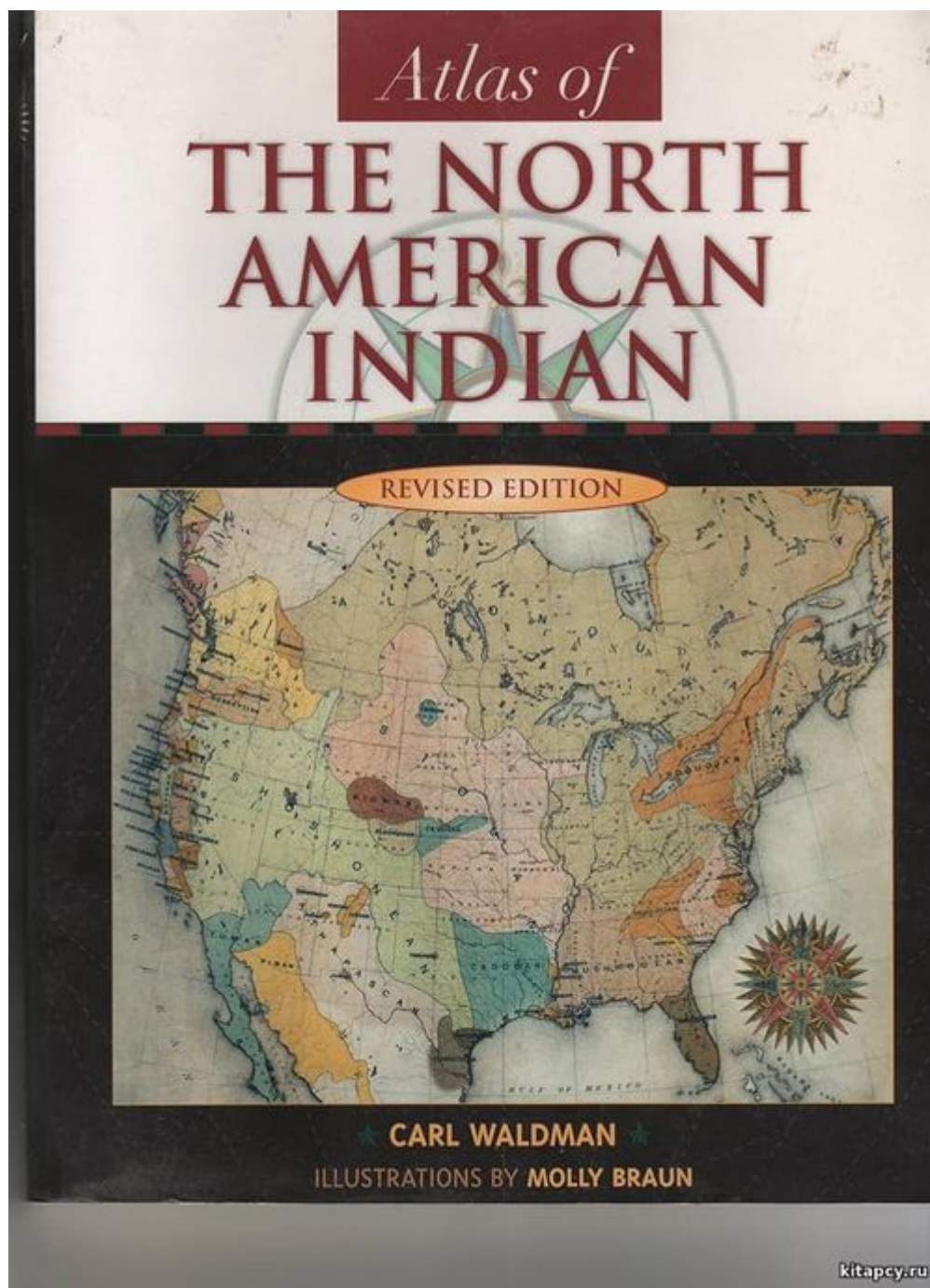
- **Iň gadymy ýarag**

Taryhçylaryň aýtmagyna görä, biologiki ýaraglaryň güýjüni ilkinji bolup synap görenler hettlerdir. Müsürlilere degişli toýun ýazgylaryň birinde hettleriň b.e.öňki 1274-nji ýylda Kadeş söweşde çuma keseline ýolugan näsaglary jansyz hökmünde Müsüre ugradandyklary we köp sanly müsürliniň ölmegine sebäp bolandyklary barada ýazylypdyr. Aleksandr Makedonskiý hem b.e.öňki 332-nji ýylda perslere garşy urşanda garşydaş goşunyň üstüne ölüp barýan ýokanç keselli adamlaryny ugradypdyr. Miladydan öňki ýene bir mysal bolsa, b.e.öňki general

Gannibalyň Bergamaly garşydaş gämilerini ýok etmek üçin ýylan zäherini ulanmagydyr.

Geleliň indi has bärki asyrlara... Mongol-tatarlar Krym we Wena galalaryny almak üçin çumadan ölen adamlarynyň jesetlerini manjynyklara salyp garşydaşlaryna garşy atypdyrlar we mikrobyň şol ýerlerde ýaýramagyna sebäp bolupdyrlar.

Belki-de, siz muny bileniňizde geň galarsyňyz, emma XIV asyrda Ýewropany gyran-jyranlyga salan epidemiýanyň biologiki uruş bolandygy hakykat. 1346-njy ýylda çuma keseli Krym sebitlerinde ýaýramaga başlanda, tatarlar genuezleriň ýaşaýan Kefe galasyny gabapdyrlar. Çumadan ölen genuezleri-de, manjynyklar bilen şäheriň içine salyp atyp, epidemiýany mazaly ýaýypdyrlar. Gämilere münüp ökjä tüýküren genuezliler keseli Ýewropa ýaýradandyklaryny özlerem bilmän galýar. Ynha, 1346-1553-nji ýyllarda 475 million adamlyk dünýäde 100 million adamyň janyny alan çuma keseliniň düýp sebäbi şu.

kitapcy.ru

• **Ýakyn taryhda**

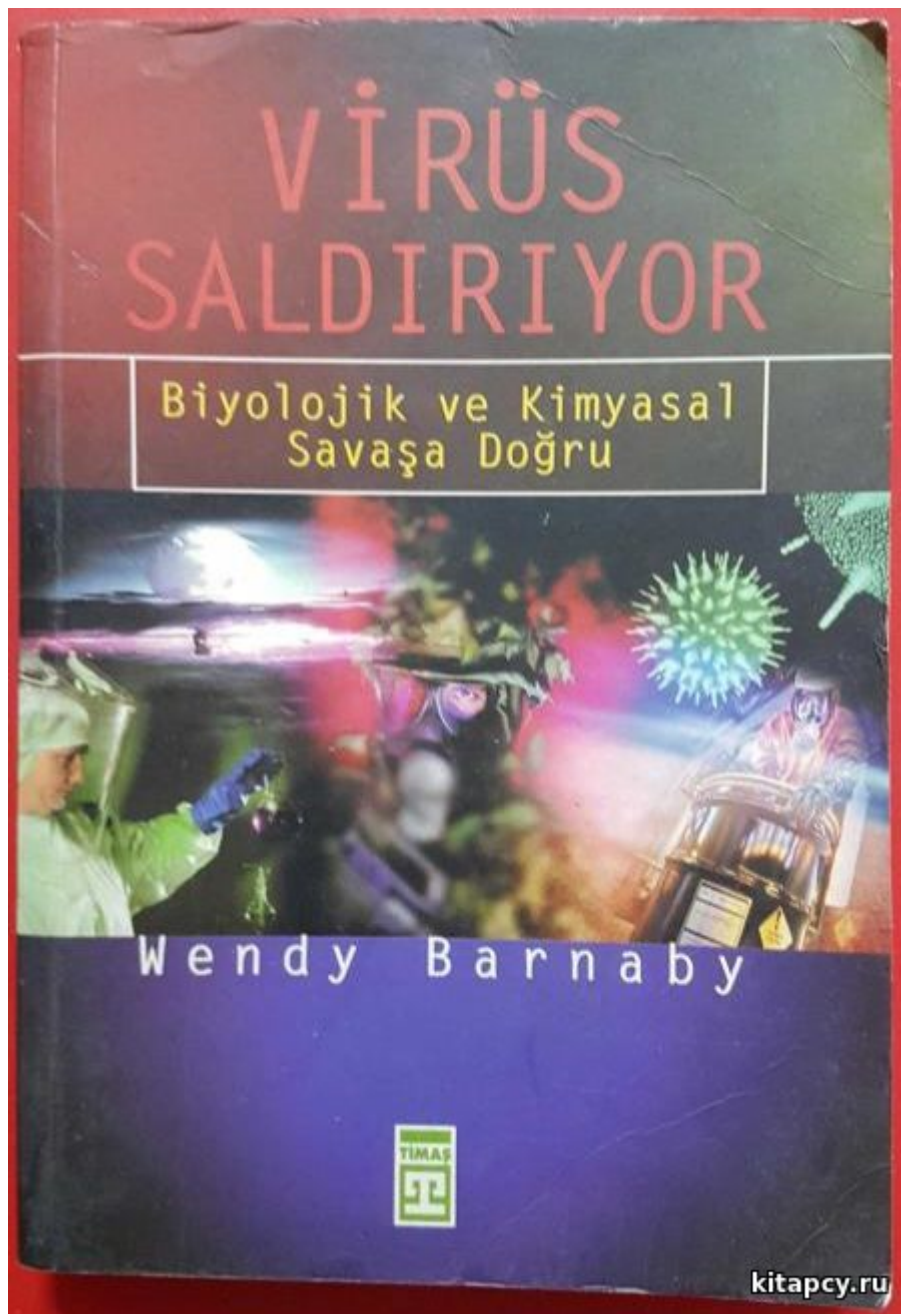
Iň belli mysaly bolsa, megerem, gyzylhamlylardyr (indeýler). Amerikaly taryhçy Karl Uoldman “Atlas of the North American Indian” atly eserinde şeýle gürrüň berýär: 1756-1763-njy ýyllarda Angliýanyň we Fransiýanyň arasynda (Demirgazyk Amerikany basyp almak üçin) bolup geçen Ýediýyllyk uruş döwründe iňlisler ospa keseliniň wirusy siňdirilen odeallary indeýlere paýlapdyrlar. Müňlerçe indeý gyrlypdyr, şeýlelikde olaryň iňlislere garşy söweşmeleriniň öňi alnypdyr. Birnäçe taryhçynyň aýtmagyna görä bu metod soňra ABŞ-nyň

Graždanlyk urşunda-da ulanylypdyr. Ospa we flawiwirus siňdirilen eşikler indeýleri gyryp tüketmek üçin amerikan goşuny tarapyndan ulanylypdyr.

* * *

Geleliň biziň günlerimize. XX asyrda biologik ýaragyň ilkinji ulanylyşy Germaniýada gabat gelipdir. Birinji jahan urşunda nemesler garşydaş ýurtlarynyň atlaryna we sygyrlaryna gizlin ýollar arkaly şarbondyr ruam keselini ýokuşdyrypdyrlar. Ikinji jahan urşunyň öňüsyрасында-da Pariž we London metrolarynda bakteriýa ýaýradylandygy barada ynamly maglumatlar bar.

Soňra gezegi Ýaponiýa alypdyr. Ikinji jahan urşy ýyllarynda olar Hytaýyň müňden gowrak şäherinde guýy suwlaryna holera we tif keseliniň wirusyny bulaşdyrypdyrlar. Hususanam Manjuriýada uçarlar bilen çumaly bürelerden doly tüwüli haltalary oklapdyrlar. Bu tüwini iýen haýwanlar we adamlar çuma keseline ýolugypdyr.

• Terrorçylykly tilsim

İkinji jahan urşundan soň «Sowuk uruş» ýyllarynda-da ş.m. synanşyklar ýek-ýarym gabat gelensoň, 1969-njy ýylda ilki ABŞ-nyň Prezidenti Riçard Nikson taryhy bir karar kabul edip, biologiki ýaraglaryň önümçiligini togtadyandygyny mälim edipdir. Yzyndanam 1972-nji ýylda yetmiş dokuz ýurduň wekili “Biologiki ýaraglar ylalaşygyna” gol çekipdir. 1975-nji ýylda güýje giren bu ylalaşyk biologiki ýaraglaryň her dürli görnüşiniň döredilmegini, öndürilmegini we ulanylmagyny doly gadagan edýär. Häzirem şol ylalaşyga bir ýüz yetmiş dokuz ýurt eýerip gelýär.

Şol wagtdan bärem döwletler açyk ýagdaýda bu tilsime ýüz

uranoklar. Emma şeýle wakalarda mydama terrorçylykly toparlar öňe çykýar. Muňa mysal hökmünde 1995-nji ýylyň 20-nji martynda Ýaponiýanyň paýtagty Tokiofa birnäçe metro duralgalarynda bir wagtyň özünde zarin gazyny ulanandyklaryny görkezmek bolar. On dokuz adamyň ölümüne, 6 müň adamyňam ýaralanmagyna sebäp bolan bu wakany radikal dinçi «Aum Shinrikyo» terrorçylykly guramasy amala aşyrdy. Muňa başga bir mysal bolsa, 11-nji sentýabr teraktyndan soň ilçihanalarda edara-kärhanalara ugradylan şarbonly paketlerdir.

2004-nji ýykda Londonyň «School of Economics»-inde magistraturany goranymda “biologik uruş” boýunça okadan mugallymym professor Kristofer Koker bu meseläniň iň ezber hünärmenlerinden saýylýar. Ol özüniň “Uruşjaň bolmazdan uruşmak” kitabynda globallaşmagyň «tehniki zorlugyň» soňuny getirendigini, onuň ýerini “daşyna urujy zorlugyň” (expressive violence) doldurandygyny ýazýar. Muny diýmek bilen ol, döwletleriň mundan beýläk gönüden-göni garşydaşyna garşy haýsydyr bir zorlukly operasiýany amala aşyrmagyň deregne, howatyrlyanma we masgaralanma duýgularyny ýaýradyp uruşýandyklaryna ünsi çekmek isleýär. Muny bolsa aragatbaşyk serişdeleriniň we biologiki ýaraglaryň üsti bilen amala aşyrýarlar. Elbetde, muňa “döwlet terrorý” diýip baha bermek ýalňyş bolmasa gerek. Eýsem, koronawirus bu kategoriýa girýärmí, ýa-da girenok? Biz häzir birwagtky çuma gyrgynynyň düýp sebäplerini nähili bilýän bolsak, gelejekki nesiller hem muny anyk bilerler we ýazarlar...

Werda ÖZER,
verdaozer@gmail.com

28.03.2020 ý, «Milliyet» gazetini.

Terjime eden: Guwanç MÄMILIÝEW,
Sambul uniwersitetiniň talyby. Publisistika